

*Серветник А. Г.,
приватний нотаріус
Харківського міського нотаріального округу*

СПІВВІДНОШЕННЯ ПРИНЦИПІВ ВІДКРИТОСТІ, ГЛАСНОСТІ ТА ПУБЛІЧНОСТІ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Анотація. Стаття присвячена дослідженню змісту принципу відкритості судового розгляду та його співвідношенню із принципами гласності та публічності. Аналізується положення чинного законодавства, які містять суперечливі положення, що визначають зміст цього принципу (п. 7 ст. 129 Конституції України, ст. 6 ЦПК України, а також частина 2 ст. 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»), а також положення ч. 1 ст. 6 Європейської конвенції, згідно із якою кожному гарантується право на публічний розгляд справи судом та практика ЄСПЛ.

Ключові слова: цивільне судочинство, цивільне процесуальне право, принцип відкритості судового розгляду, принцип гласності та публічності цивільного процесу.

Постановка проблеми. Принципи права завжди викликали заслужену увагу науковців та практиків, оскільки саме вони визначають основні засади, визначальні ідеї із конкретної галузі права. При цьому сутність і зміст деяких принципів цивільного процесу до сьогодні залишаються доволі дискусійними. Хоча саме ґрунтовні теоретичні розробки їх положень безперечно дадуть можливість удосконалити чинне цивільне процесуальне законодавство.

Так, наприклад, досі точаться спори з приводу природи принципу відкритості судового розгляду, його співвідношення із принципами гласності та публічності. Основною підставою для більшості з них є положення ст. 6 ЦПК України, де визначено загальні засади гласності та відкритості судового розгляду, а також вимоги щодо розгляду справ у всіх судах усно і відкрито, за винятком тих, розгляд яких може проводитись в закритому судовому засіданні. При цьому ніхто не може бути позбавлений права на інформацію про час і місце розгляду своєї справи, а рішення суду проголошується прилюдно, крім випадків, коли розгляд проводився у закритому судовому засіданні [1]. Ці положення не зовсім відповідають положенням ч. 1 ст. 6 Європейської конвенції [2], відповідно до яких кожному гарантується право на відкритий розгляд справи судом, що відповідно розкривається в рішеннях ЄСПЛ [3; 4; 5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто відзначити, що науковці приділяють достатньо уваги дослідженню принципів цивільного судочинства. Варто згадати роботи С. С. Бичкової, В. І. Бобрика, К. В. Гусарова, В. В. Комарова, Г. П. Тимченка, С. Я. Фурси, М. І. Ясинка та ін., поряд із тим, запропоновані шляхи вирішення проблем визначення місця принципу відкритого судового розгляду запропоновано не було.

Мета нашої статті полягає у дослідженні природи та сутності принципу відкритого судового розгляду, а також його співвідношення із принципами гласності, публічності та формування пропозицій щодо удосконалення концепції відкритості судового розгляду, яка закріплена в чинному законодавстві.

Виклад основного матеріалу. Серед принципів, що характеризують зовнішній вираз судової діяльності, виділяють принципи публічності, а також гласності та відкритості, оскільки вони характеризують об'єктивні прояви реалізації судової влади і визначають основи доступності та прозорості судової діяльності. При цьому спостерігається певна термінологічна невизначеність, оскільки зміст цих принципів в різних нормативно-правових актах розкривається по-різному.

Основною підставою для більшості з них є положення ст. 6 ЦПК України, де визначено загальні засади гласності та відкритості судового розгляду, а також визначено вимоги щодо розгляду справ у всіх судах усно і відкрито. При цьому ніхто не може бути позбавлений права на інформацію про час і місце розгляду своєї справи, а рішення суду проголошується прилюдно, крім випадків, коли розгляд проводився у закритому судовому засіданні [1].

При цьому у п. 7 ст. 129 Конституції України закріплений принцип гласності судового процесу та його повне фіксування технічними засобами і, як вказують науковці, характеризується демократизм цивільного судочинства і здійснення ним запобіжної і виховної функцій [6].

Законом України «Про судоустрій і статус суддів», частиною 2 ст. 11 визначено, що розгляд справ у судах відбувається відкрито, крім випадків, установлених процесуальним законом, а учасники судового процесу та інші особи, присутні на відкритому судовому засіданні, можуть використовувати портативні аудіо-технічні засоби; проведення в залі судового засідання фото– і кінозйомки, відеозаписи, а також транслявання судового засідання допускається за рішенням суду [7].

Положеннями цієї статті визначено також порядок ознайомлення із матеріалами справи осіб, які брали участь у справі, а також тих, які не брали участі; закріплено порядок та підстави проведення закритого судового розгляду; також встановлені правила допуску осіб до присутності у закритому судовому засіданні – це особи, які беруть участь у справі, а у разі необхідності – свідки, експерти, спеціалісти і перекладачі; а також правила фіксування ходу судового засідання і судового розгляду.

Враховуючи такі положення чинного законодавства, виникають питання про співвідношення принципів відкритості та гласності цивільного судочинства, які є надзвичайно дискусійними та важливими для ефективного функціонування механізму судового захисту цивільних прав, а також порядку інформування про судовий розгляд та ознайомлення із матеріалами справи осіб, які виявили бажання бути присутніми у судовому засіданні.

Варто відмітити, що науковці дотримуються протилежних поглядів на природу принципу відкритості судового розгляду і його співвідношення із принципами гласності та публічності.

Так, наприклад, М. Й. Штефан фактично ототожнює принципи гласності та відкритості, зауважуючи про те, що

відкритий розгляд справ дає змогу громадянам безпосередньо стежити за роботою суду, а це підвищує його відповідальність за законне і правильне вирішення цивільних справ, забезпечує правову пропаганду чинних законів, обізнаність населення з діяльністю суду, отже, сприяє зміцненню його авторитету; присутні у залі переконуються в гуманності і справедливості законів, і це позитивно впливає на осіб, які беруть участь у справі, процесуальні дії яких перебувають під контролем громадян, що перебувають у залі судового засідання [8].

Інші науковці вважають, що гласність судового процесу в цілому є похідною від принципу незалежності суду і рівності сторін у судочинстві, забезпечує «прозорість» судочинства, тобто, судовий процес стає «прозорим» за умов визнання пріоритету прав людини і громадянина, а суспільство зацікавлене у незалежному суді та рівності сторін, і тому лише в умовах гласності судова незалежність і рівність сторін стають гарантованими; натомість гласність судочинства, яка також є необхідним елементом правосудної діяльності органів судової влади та умовою реалізації права на судовий захист інтересів суспільства у справедливому правосудді, проявляється в наступних трьох аспектах: як обов'язок суду забезпечити гласність судочинства; як право сторін на гласний розгляд справи; як право бажаних бути присутніми у відкритих судових засіданнях, поширювати та отримувати інформацію про діяльність суду [9, с. 45].

На нашу думку, потрібно відокремлювати принципи гласності та відкритості, оскільки, підтримуючи висловлені пропозиції, термін гласність означає усність судочинства. А відкритість судового розгляду має на меті зробити судочинство доступним для присутності всіх бажаних. Усність або гласність забезпечує всіх учасників та інших осіб, які присутні в залі, бути обізнаними у справі, це обов'язок усного проголошення своїх вимог, надання показань, а також проголошення рішення. Як відзначають Д. Гомьен, Д. Харрис і Л. Звак, із 90 років минулого століття суд почав пов'язувати публічність судового розгляду із принципом усності, оскільки перший втрачає всякий смисл в умовах письмового процесу, де сторони позбавлені можливості обміну усними судженнями і репліками, в зв'язку із чим ЄСПЛ рекомендував закріпити в нормах права константу усності в суді першої інстанції [10, с. 211].

Певною мірою принципи гласності та відкритості співвідносяться із принципом публічності. Особливо це пов'язано із визначенням у п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав та основоположних свобод, яка проголошує право кожного на справедливий і публічний розгляд його справи [2]. І важливим елементом цього захисту є саме публічний розгляд справи, що в європейській практиці трактується як відкритість судового засідання, поєднана із його прозорістю, що є істотною гарантією інтересів конкретних громадян-учасників процесу, а також суспільства в цілому.

Якщо проаналізувати деякі рішення ЄСПЛ, в яких суд зауважував про порушення принципу публічності судового розгляду справ, з контексту стане зрозумілим, що мова йде саме про порушення відкритості та доступності громадськості до інформації про здійснення судочинства в справі.

Як зауважує ЄСПЛ, право на відкриті публічні слухання, які представляють собою можливість для публіки і для учасників справи особисто бути присутніми в судовому засіданні під час судового розгляду, лежить в основі діяльності спостерігачів за судовими процесами, оскільки без такого права громадський моніторинг судових процесів було б не-

можливо реалізувати. Проведення публічних слухань допомагає забезпечити прозорість та добросовісність судового процесу і попередити потенційні зловживання в ході судового розгляду справи, що в цілому сприятиме підвищенню рівня правосвідомості і довіри до судової системи, а також може сприяти бажанню суддів діяти неупереджено і законно, стимулювати свідків до дачі правдивих показань, загального поширення інформації в суспільстві про судову форму захисту прав [3].

В своєму рішенні у справі «Претто і інші проти Італії» від 8 грудня 1983 року підкреслили, що відкритість судового розгляду є ознакою демократичного суспільства, без якого не варто говорити про справедливість, тим більше про правосуддя [3].

Європейський суд в своїх рішеннях визначає, що право на публічне слухання щонайменше в одній інстанції, якою зазвичай є суд першої інстанції, і може не розповсюджуватися на досудове та апеляційне провадження, які можуть проводитися на підставі письмових доказів або заяв.

У своєму рішенні у справі Фредін проти Швеції ЄСПЛ чітко зазначив, що у разі, якщо суд при розгляді справи є єдиною інстанцією, кожен має право, щоб воно було розглянуте у відкритому судовому засіданні, якщо компетенція суду не обмежується виключно питаннями права, а також розповсюджується на фактичну сторону справи, гарантуючи таким чином принцип змагальності судочинства [4].

ЄСПЛ зауважує, що кожному гарантоване прийнятне одне відкрите слухання справи в суді. Так, наприклад, у справі Екбатані проти Швеції заявник стверджував, що апеляційний суд ухвалив рішення у справі без проведення публічного слухання, що призвело до порушення п. 1 ст. 6 Конвенції. ЄСПЛ у своєму рішенні зазначив, що з поняття справедливого судового розгляду випливає, що особа, якій пред'явлено кримінальне звинувачення, повинна за загальним правилом мати право бути присутньою при розгляді його справи судом, і заявник в суді першої інстанції скористався таким правом, даючи пояснення і доводи на свій захист, і не отримав такого права в суді апеляційної інстанції. Уряд Швеції стверджував, що до апеляційного провадження застосовуються тільки основні гарантії статті 6 і не включають вимоги усного слухання справи в судах другої інстанції, на що ЄСПЛ вказав, що це залежить від особливостей процедури апеляційного провадження, встановленого внутрішнім законодавством і визнає порушення положення Конвенції про публічний розгляд справи судом.

Отже, відкритість судового розгляду у рішеннях ЄСПЛ полягає в тому, що кожен повинен бути забезпечений правом на відкритий судовий розгляд своєї справи; особи, які виявляли бажання бути присутніми на судовому розгляді справи, були забезпечені такою можливістю; інформація про розгляд справи повинна бути забезпечена судом.

Отже, відкритість і доступність судового розгляду справи забезпечується оприлюдненням інформації про час і місце проведення судових засідань. Відповідно до ч. 2 ст. 6 ЦПК України ніхто не може бути позбавлений права на інформацію про час і місце розгляду своєї справи, але як можна позбавити особу права на інформацію, яку ніхто не зобов'язаний надавати?

Сьогодні більшість судів в Україні дотримуються правил про оприлюднення часу і місця проведення судових засідань у справі за допомогою інформаційних та комунікаційних технологій, але законодавче регулювання цього питання, на жаль, не можна визнати належним. Насамперед потрібно ви-

значити суб'єкта, який зобов'язаний надавати інформацію про судовий розгляд справи і, на наше переконання, це суд. Саме суди покликані забезпечувати прозорість та відкритість своєї діяльності, тому закономірним було б наділення їх обов'язком повідомляти інформацію про хід розгляду справи та судові рішення, що було ухвалене у справі.

По-друге, законом повинно бути вирішене питання про обсяг наданої інформації та завчасність для забезпечення можливості особам, які можуть бути зацікавлені у присутності в судовому засіданні, отримати цю інформацію та бути присутніми на засіданні.

ЄСПЛ вважає, що Конвенція гарантує не теоретичні та ілюзорні права, а ті права, які є практичними і ефективними, а також право на публічний розгляд справи буде позбавлено смислу, якщо сторона, яка брала участь у справі, не повідомлена про судові засідання з таким розрахунком, щоб вона мала можливість з'явитися до суду в тому випадку, якщо особа вирішить скористатися своїм правом, передбаченим національним законодавством [5].

Як правильно зауважив М. Й. Штефан, зміст принципу гласності цивільного судочинства полягає в тому, що розгляд справ у всіх судах відкритий, а також зазначає, що встановлене ст. 6 ЦПК України визначення змісту принципу гласності як відкритого розгляду справ у суді, не є повним [8, с. 67]. Гласність означає також відкритість усіх матеріалів справи для осіб, які беруть участь у справі, їх право знайомитися з матеріалами, обов'язкове інформування учасників справи про час і місце судового засідання, про результати розгляду відповідної справи і про виконання окремих процесуальних дій, а також у праві публікувати звіти і повідомлення про судові процеси у пресі, інформувати по радіо, телебаченню, в кіно та з використанням інших засобів масової інформації, обговорювати матеріали справи у трудовому колективі тощо [8, с. 67-68].

Дійсно, в чинному законодавстві доволі обмежено трактується принцип відкритості судового розгляду, оскільки він гарантує не тільки можливість особистої присутності особи в залі судового засідання при розгляді справи, але і можливість ознайомлення із матеріалами справи.

Варто підтримати підхід М. Й. Штефана, оскільки в чинному законодавстві, яке ми зауважували вище, а саме: в ч. 9 ст. 6 ЦПК України, визначено порядок ознайомлення із матеріалами справи тільки осіб, які брали участь в справі, а також тих, хто вважає, що суд вирішив питання про їх права, свободи чи обов'язки.

Висновки. З цієї метою гласність та відкритість судового розгляду справ судом було поєднано із обов'язком фіксування ходу судового засідання і обов'язком суду зібрати матеріали справи. Порядок фіксування ходу судового засідання закріплений ч. 10-11 ст. 6 ЦПК України і полягає в тому, що хід судового засідання фіксується технічними засобами, а офіційним записом судового засідання є лише технічний запис, зроблений судом.

Отже, зміст принципу відкритості судового розгляду як зовнішнього вияву судової діяльності проявляється у наступних положеннях: по-перше, це право бути присутнім на судовому засіданні учасникам процесу, а також особам,

які виявили бажання бути присутніми, а також пов'язані із цим правом та кореспондуючі йому обов'язки суду надавати інформацію про час, місце, зміст позовних вимог та учасників справ, що ним розглядається. Таким чином, особи, що беруть участь у справі, будуть забезпечені інформацією про час, місце розгляду своєї справи; особи, які не беруть участь у справі, але виявили бажання бути присутніми будуть обізнані у суті справи та її учасниках, оскільки суд може вирішити питання про її права та обов'язки; по-друге, це право на обізнаність із справами, що розглядаються судами. Фіксування ходу судового засідання є елементом і гарантією принципу відкритості, що дозволяє зібрати та закріпити інформацію про судовий розгляд справи та ухвалене в ній судові рішення, що є обов'язком суду, який розглядає справу. Суд несе обов'язок не тільки фіксування ходу судового засідання, але і зібрання та зберігання матеріалів справи, що теж є надзвичайно важливим елементом і гарантією відкритості судового розгляду справ.

Варто підтримати більш широкий підхід до визначення змісту принципу відкритості судового розгляду та закріпити право кожного ознайомитись із матеріалами справи, що розглядалася судом, та в якій ухвалене остаточне судові рішення. Необхідно внести зміни до ч. 2 ст. 6 ЦПК України і викласти їх наступним чином: «Суди зобов'язані надавати інформацію про час і місце розгляду справ, що розглядаються, а також про хід судового розгляду цих справ і судові рішення, що були у них ухвалені. Матеріали справи збираються в ході судового розгляду та зберігаються в судах в порядку, встановленому цим кодексом».

Література:

1. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року зі змінами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, ратифікована Законом № 475/97-ВР від 17 липня 1997 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
3. Рішення Європейського суду у справі «Претто і інші проти Італії» від 16 квітня 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eurcourts.in.ua/Article.asp?AIdx=732>.
4. Рішення Європейського суду у справі «Фредін проти Швеції» від 16 квітня 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://european-court.ru/uploads/ECHR_Fredin_v_Sweden_No_2_23_02_1994.pdf.
5. Рішення Європейського суду у справі «Екбатані проти Швеції» від 16 квітня 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/980_162.
6. Конституція України від 28 червня 1996 року зі змінами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
7. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 07 липня 2010 року зі змінами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>.
8. Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України. Академічний курс: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / М. Й. Штефан. – К.: Концерн «Видавничий Дім «ІнЮре». – 2005. – 624 с.
9. Курс цивільного процесу: [підручник] / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.; за ред. В. В. Комарова. – Х.: Право, 2011. – 1352 с.
10. Гомьен Д., Харрис Д., Зваак Л. Европейская Конвенция о правах человека и Европейская социальная хартия. – М., 1998. – С. 211.

Серветник А. Г. Соотношение принципов открытости, гласности и публичности гражданского судопроизводства

Аннотация. Статья посвящена исследованию содержания принципа открытости судебного рассмотрения и его соотношению с принципами гласности и публичности. Анализируется положение действующего законодательства, содержащие противоречивые положения, определяющие содержание этого принципа (п. 7 ст. 129 Конституции Украины, ст. 6 ГПК Украины, а также часть 2 ст. 11 Закона Украины «О судоустройстве и статусе судей»), а также положения ч. 1 ст. 6 Европейской конвенции, согласно которой каждому гарантируется право на публичное рассмотрение дела судом и практика ЕСПЧ.

Ключевые слова: гражданское судопроизводство, гражданское процессуальное право, принцип открытости судебного разбирательства, принцип гласности и публичности гражданского процесса.

Servetnyk A. The correlation between principles of openness, transparency and publicity of civil procedure

Summary. The paper is devoted to research of the content of the principle of openness of the trial and its correlation with the principles of transparency and publicity. The author analyzes the provisions of the current legislation containing contradictory statement applicable to the content of this principle (p. 7, art. 129 of the Constitution of Ukraine, art. 6 of the Civil Procedure Code of Ukraine and part 2 of art. 11 of the Law of Ukraine “On the Judicial System and Status of Judges”) and provisions of part 1 of art. 6 of the European Convention, according to which everyone has a guaranteed right to a public hearing by the ECHR.

Key words: civil procedure, Civil Procedure Law, principle of openness of the trial, principle of transparency and openness of civil procedure.